

СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ЕЗИКОВА ПОЛИТИКА – МЕЖДУ КРИЗИТЕ В ОБЩЕСТВОТО И ДИНАМИКАТА НА ЕЗИКОВИТЕ ПРОЦЕСИ

(Исторически и съвременни аспекти)

Доц. д-р Владислав Миланов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията прави специален обзор на езиковата политика през социалистическия период в България, от една страна, а от друга страна, разглежда елементите на съвременната езикова политика като сложен резултат от взаимодействието между езиковите носители, институциите и динамиката на езиковите процеси. Наблюденията обобщават съвременните прояви на езиковата политика като езикови справки, рубрики по езикова култура, научно-образователни рубрики в медиите; споровете за и против съществуването на закон за българския език; проекти, посветени на динамиката на съвременния български език; дискуссионни форуми за българския език; осмислена е връзката между езика, езиковата политика, медиите, образованието, политиката и обществото. Направен е коментар на явлението *езикова политика* в непрекъснато променящия се свят, като някои процеси са разглеждани в тяхната историческа проекция още през Българското възраждане.

Ключови думи: езикова политика; динамика на езиковите процеси

Лексемата *политика* в съвременната българска действителност носи в значението си редица конотативни елементи, свързани с негативното отношение на българина към политическите процеси през последните години, довели до срив в доверието към партиите и към идеите на политическите субекти. В съчетанието *езикова политика* обаче то съдържа важни за всяко общество послания, които имат отношение към грижите за езиковата култура и за отношението към родния език в страната.

В годините на социализма в България езиковата политика има много противоречиви характеристики, защото е силно подчинена на идеологическите послания на управляващата партия. Неслучайно повечето прояви през това време препращат към съвети, които поддържат връзката между идеологията, обществото и езика, подчинен на властовите позиции и влияния. Има обаче и някои положителни страни, които могат да бъдат добър пример и за съвременната практика.

1. Съзнателно отношение към грамотността в училищата. В учебните програми задължително се включваха часове по писмена култура и в тях учениците правеха диктовки, през които се поддържаше добра правописна и пунктуационна култура. Това обяснява отчасти и факта, че днес по-възрастните носители на езика пишат по-грамотно, отколкото съвременните млади хора. Често в съвременното българско общество се чуват обвинения по отношение на това, че часовете по български език в средното училище са по-малко от часовете по английски език, но съотнесено към социалистическата действителност това също има свой аналог чрез съпоставката с часовете по руски език. Кратка справка показва, че поколенията, обучавани през 80-те години на миналия век, са изучавали пет часа български език и литература срещу четири часа седмично часове по руски език. Като друга възможна гледна точка днес трябва да се приеме и още нещо, което се потвърждава през последните пет години. Резултатите от държавните зрелостни изпити в България показват, че успехът по английски език е по-висок от успеха по български език. Едно от възможните обяснения се корени в обстоятелството, че днес децата в България започват обучението си по чужд език още от начална училищна възраст. Друго възможно научно обяснение е свързано с формата на зрелостния изпит и с компонентите, които включва. Научни обяснения има много, но фактите са категорични и резултатите по английски език са по-високи от резултатите по български език. Преподаването на българския език в средните училища е един от най-важните фактори по отношение на езиковата политика. Не е случаен фактът, че през последните месеци министърът на образованието предлага на българското общество тези часове да бъдат увеличени в средното училище. Със сигурност по този начин българските учители ще имат повече време, за да научат своите ученици. Интересно в този контекст е предложението на акад. Александър Теодоров-Балан, който говори за българския език като за „особит предмет“ сред всички останали учебни предмети. Това е повод съвременни български езиковеди като Боян Вълчев и Борислав Георгиев да се обединят около идеята българският език да бъде преподаван отделно от литературата.

2. Учебните програми по български език и литература през социалистическия период бяха подчинени на различна идея, която доста по-убедително успяваше да изгради знания, умения и комуникативни компетентности чрез обучението на учениците по български език и литература. Така например учебният материал по български език беше равномерно разпределен и в него натежаваше логиката на представянето на отделните езикови равнища: в пети клас се изучават само фонетичните процеси и явления, като се отделя много време за правопис; в шести клас се изучават глаголните времена на българския език, при това с особено внимание към употребата им в различни типове текст и най-вече в устната комуникация; в седми клас учениците възприемат

системата на изреченията, като се изучава основно структурният синтаксис, а учителите имаха особената грижа да развиват употребата на по-сложни синтактични модели в речта на учениците; осми клас включваше усвояването на правописните и на пунктуационните норми на българския език, като отделяше и няколко специални урока, посветени на представянето на българските диалекти и на българската книжовноезикова история, което е задължително знание за всеки българин, който уважава и обича езика ни. Съвсем закономерно в горните курсове се изучават стиловете и някои важни за живота на човека прагматични текстове.

Необходимо е тук да се добави, че програмите по литература също бяха по-убедително застъпени, защото почиваха на строго историческия принцип и така учениците в гимназията например изучаваха по цял срок текстовете на Иван Вазов в края на срока добиваха цялостна представа за творчеството на Вазов. Днес съдържанието по литература за учениците от девети до дванадесети клас е разпределено в така наречените тематични кръгове, които са по-подходящи като модел на възприятие за литературата в магистърските програми на университетите, отколкото в обучението на средношколците. Фрагментирането на литературата чрез тематично обединяване не води до създаване на знания за националната литература, нито пък уплътнява представите и знанията на младите хора върху тематични области като **родното и чуждото, живота и смъртта, любовта, природата, избора и раздвоението**, а по-скоро субективно представя избрани текстове, които пресъздават поетически и непоетически модели от литературната действителност, но със сигурност не оставят трайни знания за един автор и за неговото творчество.

3. Учебниците по български език също имаха едно предимство: те бяха написани на достъпен език и съдържанието им беше подчинено на една обща концепция за развитието на комуникативните умения на учениците. Днес учебниците по български език са по-скоро фрагментарни и много често урочните единици наподобяват на извадка от академична лекция. Съдържанието им не предизвиква младите хора да четат и да развиват комуникативните си компетентности, а по-скоро ги тласка към дефинитивно наизустяване, което от час на час обслужва младия човек, за да получи оценка, но не води до развитие на устните и на писмените му речеви умения. Създава се усещането, че по-голяма част от съвременните автори на учебници по български език не познават възрастовите особености на учениците и не съобразяват по сложност и по интерес теоретичните и практическите материали в учебниците. В кратка анкета, направена сред 20 учители по български език и литература в средни училища в София и в страната, много ясно се вижда, че 18 от двадесетте анкетирани не използват учебниците в работата си, а подготвят свои материали, които често се основават на събрана от няколко източника информация. Така се подготвят и задачите за упражнения, които са съобразени с равнището на

учениците и с потребностите им при усвояването на българския език.

4. Медиите и езиковата политика. Медиите и филологията винаги са били обвързани и тази връзка се обуславя от факта, че медиите достигат до своята аудитория, без значение дали това са зрители, слушатели, или читатели, през силата на думите. През социалистическия период се наблюдава съзнателно структурирана езикова политика по отношение на темите с езикова проблематика, които медиите отразяват. Особено активни в това отношение са националните медии – радио и телевизия, които поддържат свои постоянни рубрики по езикова култура. *Език мой, враг мой* е рубриката на проф. Владко Мурдаров, а рубриката по Българското национално радио се води от доц. Борислав Георгиев в продължение на няколко години. Печатните медии също поддържат постоянни рубрики, в които, освен че се разработват езикови бележки по актуални проблеми, се дава възможност на българските граждани да поставят своите въпроси по отношение на езика. След 1989 г. вестник „Труд“ например продължава с разработването на езикови бележки под вещото наблюдение на проф. Стефан Брезински. Появяват се и частни телевизии, които предлагат на зрителите си актуални предавания с езиковедска проблематика. Такова предаване е например „Щабът на еволюцията“, излъчвано по кабелна телевизия, но то не успява да издържи на конкуренцията, а слабият зрителски интерес бързо определя съдбата му. Не бива да се подценява и ролята на социалните медии, които освен че задават нова стилистична образност на речта, позволяват много широко навлизане на елементи от разговорната реч; позволяват различни подражания; категорично допускат стремежа към езикова икономия, която пък често води до по-съкратен изказ в писмената и в устната комуникация на младите хора.

5. Горезиброените фактори, които осмислят провеждането на езиковата политика, водят и до появата на идеята за **закон за българския език**. Към момента на отпечатването на този текст има повече от 15 предложения за законопроект за езика. В европейската практика това не е ново явление, защото в редица страни съществуват такива закони и те уреждат важни за съответната страна процеси. България и нейното общество като че ли не са готови за подобен текст, а и езиковедската общност реагира по-скоро остро срещу появата на всички законопроекти. Основният аргумент е, че езикът има свои механизми – вътрешно и външноезикови, чрез които да се регулират сложните процеси, резултат от социално-икономическото развитие на обществото. Освен това във всички предложения за законопроекти се срещат често неособено адекватни мерки, които се посрещат по-скоро с усмивка както от езиковедите, така и от гражданското общество. Повечето законодателни инициативи по отношение на езика са резултат от политически намери и затова се посрещат с недоверие от българското общество. Несериозно звучат предложенията за *езикова полиция*, не особено сериозно звучат и идеите да се изпълняват ариите

на български, а не на чужд език. Тук с основание може да бъде поставен друг по-съществен въпрос: защо в съвременната българска църква литургиите продължават да бъдат на черковнославянски език. Хората, които посещават тези богослужения, не разбират това, което слушат, и затова отиват на църква, водени от идеята не да чуят божественото слово, а да удовлетворят свои потребности или пък да отговорят на ритуали, които не разбират. Към поредицата от неточности, които съпътстват появата на законопроекти, не може да не бъде отбелязан и фактът, че в един от законопроектите има допуснати 28 правописни и пунктуационни грешки.

За **езиковата политика през Българското възрождане** (Videnov 2011, р. 292; Mitskova 2014) може да се пише много. Тя е сложен процес, обусловен от социалните, икономическите и културните процеси в тази най-светла българска епоха. Няма да бъде лишено от логика твърдението, че всеки текст на възрожденците е и контекст за разгръщането на широка езикова платформа, на базата на която да се осмисли формирането на българския книжовен език. Така още от първите възрожденски текстове се очертават няколко основни тематични проблемни групи:

1. диалектната основа, върху която да стъпи новооформящият се книжовен език;
2. отношението към факторите, които оформят новобългарския книжовен език: старобългарски език, черковнославянски език, диалектите, предходната граматическа традиция;
3. филологическите разпри за езика по отношение на фундаментални въпроси като диалектната основа, употребата на членната морфема; правописни въпроси и много други.

През Възраждането българското общество е под робство – няма административни структури, образованието е подчинено на концепциите на държавата поробител, тоест на Османската империя. Този факт неминуемо тласка към водещата мотивация за действия на противопоставяне срещу чуждото потисничество, а един от основните маркери за национална идентичност, който може да бъде използван срещу поробителя, е именно езикът. Всичко това се подсилва от допълнителното влияние, което оказват гръцката култура и гръцкият език, което води до съзнателно противопоставяне както срещу политическия и икономически поробител – Османската империя, така и срещу културното и духовното нашествие на процесите на влияние от гръцката среда. Извоюването на известна икономическа стабилност, а оттам и независимост, започва да играе градивна роля под формата на финансиране за книгоиздаването и строителството на църкви и училища (Shishmanov 1965, pp. 43–45). В подкрепа на гореизказаните мисли ще посочим и начина, по който П. Р. Славейков прави анализ на социалното разслоение на тогавашното българско общество. През 1865 г. е той печата критична статия с коментари, които засягат предполагаемата читателска аудитория, като я класифицира по

следния начин: „учители (сиромаси са), калугери (занимават се с просия), попове (отбират само от „хубавото винце“), чорбаджии („научени да вземат, не да дават“), търговци (професията ги превръща в „економисти и спекуланти“), занаятчии (не правят „излишни разноси“, освен такива, които „влязват в кесията на механджията“) (Lilova 2003 p. 111).

Езиковата политика през Възраждането се възприема като широка платформа, съставена от идеите на българските книжовници, в която наболелите проблеми по актуалните езикови въпроси са изразени във всички възможни източници: писма, предговори на граматиките, граматиките, възрожденската преса, образованието и други. Тя е онази национална идея, която съпътства другата голяма мисия на възрожденския българин – да постигне своето освобождение. И ако до Освобождението по-скоро можем да говорим за национални идеи за езика и за свободата, то след Освобождението темата за езика вече става фокус за възрожденците, през които осъзнават, че образованието, администрацията и социалните структури в държавата са немислими без подкрепата на езиковите явления в нормативна и представителна форма. Връзката е двойка. Невъзможно е развитието на новобългарския книжовен език без образованието и без администрацията – двата основни фактора за развитието му, както е невъзможно и образователните институции да съществуват без учебници и граматики, написани на един общ за нацията език, а администрацията да функционира през документалните разпоредби, също написани на новобългарски език.

Съвременната езикова политика в България също е много сложен процес, обусловен от динамиката на езиковите процеси, обвързана с динамиката на социално-икономическите отношения. Съвременното училище не е толкова сериозен фактор по отношение на преподаването на българския език и на създаване на комуникативни умения у учениците. Редом с това се наблюдава как у младите хора се налага желанието да общуват по-кратко, а в писмената реч този процес понякога се свежда до комуникация чрез емотикони. Налагането на тестовата система за проверка на знанията по различни учебни дисциплини също схематизира мисленето и приучва учениците към различен начин на усвояване на знанието и на изразяването в училищен, но и в неучилищен контекст. При студентите се наблюдава затруднение да поддържат разговор по-продължително време и да защитават определена теза с възможно повече аргументи.

Ролята на медиите в някои случаи е ограничена, защото представителни изследвания показват, че младите хора рядко гледат телевизия, рядко слушат радио и предпочитат да се информират от различни социални мрежи, където представянето на информация често е съпътствано от различни дефицити – като се започне от достоверността на информацията и се стигне до начина, по който е представена тя още на равнище заглавие. Езиковите рубрики в на-

ционалните медии са все по-малко. Като фактор за оgramотяването на подрастващите може да се приеме подготовката за изпитите след някои училищни степени, както и държавните зрелостни изпити, но и в тях има редица субективни елементи, които показват много сериозно разминаване между резултатите и реалните знания, които учениците показват в следващите образователни степени. Добра мярка е идеята във всички университетски специалности да се изучава езикова култура, защото в случая е важно всеки специалист, без значение на тесния профил на специализацията му, да познава нормите на българския книжовен език и да използва богатствата му при общуването с останалите. Ще бъде особено полезно да се засили влиянието на Института за български език през различни публични телевизионни формати да достига до широката общественост. Задължителна мярка с оглед на езиковата политика е увеличаването на броя на часовете по български език. Заслужава да бъде обсъдена и идеята в средното училище двата предмета – български език и литература, да бъдат разделени. Тази идея не е нова. Тя е изказана още от първия ректор на Софийския университет – акад. Александър Теодоров-Балан, който определя българския език като „особит“ предмет измежду всички останали предмети и затова вече стана дума по-нагоре в статията.

В заключение може да се отбележи, че в последните години има тенденция към изместване на публичния фокус по проблемите на езика към по-специализирани инициативи, които изискват дългогодишни наблюдения, съчетаващи спецификата на подходите с динамиката на езиковите процеси. Не може да не се отбележи един значим факт в съвременната действителност като появата на електронната платформа БЕРОН, която е дело на утвърдени езиковеди от Института за български език на Българската академия на науките и която значително улеснява съвременния българин в търсенето на бърз и точен отговор по отношение на различни правописни и правоговорни въпроси. Не може да не се отбележи и електронната платформа „Как се пише“, създадена от д-р Павлина Върбанова. Тази идея на д-р Върбанова е осъществена с изключителна прецизност и затова потребителите я използват често.

Съвременната езикова политика е много сложно явление. За разлика от социалистическите подходи, налагащи императиви по отношение на българския език, съвременната действителност предполага по-голяма свобода в разбирането за езиковата политика. Затова и статията прави анализ на трите основни периода, които формират представата за езиковата политика в България: епохата на Възраждането, социалистическият период и съвременната действителност. Общият извод, който може да обхване и трите анализирани периода, е, че българският език стои най-високо в идентичността на българина. Различията произтичат от степента на сложност на социално-икономическите фактори през трите разглеждани периода. Най-общо те могат да бъдат назовани по следния начин.

Възраждане: езиковата политика е национална кауза, съпътстваща идеята

за освобождението и за идентичността на българина; фактор за образованието и за администрацията.

Социалистически период: силно и идеологизирано отчасти разгръщане на езиковата политика чрез образованието, но и чрез различни източници, най-значими от които са печатните и електронните медии.

Съвременната езикова политика е сложна и разнородна проява на няколко пресичащи се тенденции: все по-силната роля на социалните медии; появата на алтернативни източници, които улесняват например писмената комуникация на подрастващите, но с това ощетяват възможността им през подбора на изразните средства да изразяват силата на ума си и на ценностната си система. Пример за алтернативен източник е така нареченият ChatGPT.

Все сложни и динамични процеси, в които езикът намира своите решения, развива се и преодолява границите на времето, но в основата на всичко това стоят човекът и действителността, в която живее и в която общува.

Благодарности и финансиране

Изследването е в рамките на проекта „Българският език в държавните институции и в публичното пространство – кризи на общуването и общуването по време на кризи|, № на договор КП-06-Н80/11, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на МОН, конкурс за фундаментални научни изследвания – 2023 г. Научен ръководител на проекта: доц. д-р Владислав Миланов. Авторът изказва благодарност за подкрепата към ФНИ на МОН.

ЛИТЕРАТУРА

- ВИДЕНОВ, М., 2011. *Българската езикова политика. (В светлината на теорията на книжовните езици)*. София: Международно социолингвистическо дружество, 292 с.
- ДАСКАЛОВ, Р., 2002. *Как се мисли Българското възраждане*. София, 2002.
- ШИШМАНОВ, И., 1965. *Избрани съчинения, Т. I. Българско възраждане*. София, 1965.
- ЛИЛОВА, Д., 2023. *Възрожденските значения на националното име*. София, 2003.
- ЛИЛОВА, Д., 2006. Варварите, цивилизованите и българите: дефиниции на идентичността в учебниците и печата (1830 – 1878). *Балканският XIX век. Други прочити*. София, с. 202 – 234.
- МИЦКОВА, М., 2014, *Българската езикова политика през Възраждането и османската власт (върху материали от предговори на книги, издадени през втората и третата четвърт на XIX в.)*. Пловдивско университетско издателство „П. Хилендарски“.

REFERENCES

- VIDENOV, M., 2011. *Balgarskata ezikova politika. (Vsvetlinata na teoriyata na knizhovnite ezitsi)*. Sofia: Mezhdunarodno sotsiolingvisticheskoto druzhestvo, 292 s.
- DASKALOV, R., 2002. *Kak se misli Balgarskoto vazrazhdane*. Sofia.
- SHISHMANOV, I., 1965. *Izbrani sacheneniya, T. I. Balgarsko vazrazhdane*. Sofia.
- LILOVA, D., 2023. *Vazrozhdenskite znacheniya na natsionalното ime*. Sofia, 2003.
- LILOVA, D., 2006. Varvarite, tsivilizovanite i balgarite: defnitsii na identichnostta v uchebnitsite i pechata (1830 – 1878). *Balkanskiyat XIX vek. Drugi prochiti*. Sofia, pp. 202 – 234.
- MITSKOVA, M., 2014, *Balgarskata ezikova politika prez Vazrazhdaneto i Osmanskata vlast (varhu materiali ot predgovori na knigi, izdadeni prez vtorata i tretata chetvart na XIX v.)*. Plovdivsko universitetsko izdatelstvo.

THE CONTEMPORARY BULGARIAN LANGUAGE POLICY – BETWEEN SOCIETAL CRISES AND THE DYNAMICS OF LANGUAGE PROCESSES (HISTORICAL AND CONTEMPORARY ASPECTS)

Abstract. The article provides an overview of language policy during the socialist period in Bulgaria, on the one hand, and on the other hand, examines the elements of contemporary language policy as a complex result of the interaction between language speakers, institutions and the dynamics of language processes. The observations summarize the contemporary manifestations of language policy, such as language references, language culture columns, scientific and educational columns in the media; the arguments for and against the existence of a law on the Bulgarian language; projects devoted to the dynamics of the contemporary Bulgarian language; discussion forums on the Bulgarian language; and the relationship between language, language policy, the media, education, politics and society. A commentary is made on the phenomenon of language policy in an ever-changing world, with some processes examined in their historical projection as early as the Bulgarian Revival.

Keywords: Bulgarian language; language policy; linguistic processes

✉ **Dr. Vladislav Milanov, Assoc.Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-8920-5621

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Sofia, Bulgaria

E-mail: vladislavmilanov77@abv.bg